

Mehdi Mozaffari

Forandring i Mellemøsten: hvorfor og hvordan?

Mellemøsten er verdens mest statiske region. Den er nærmere bestemt kendetegnet ved diktatorisk stabilitet, dvs. en situation, hvor orden etableres via magt, terror og systematisk intimidering, og hvor der ikke er nogen væsentlig fri opbakning blandt befolkningen. Der er fire centrale årsager til denne situation: (1) en asiatisk produktionsform (eller ikke-produktion) og fortsat rentierøkonomi; (2) orientalsk despotisme; (3) religiøs obskurantisme; (4) stærk (stabiliserende) indblanding udefra. Der kan ligeledes peges på fire strategier til at ændre situationen: (1) *Islâh* eller en reform af muslimske samfund uden demokratisering; (2) sekulær modernisering; (3) det europæiske projekt – Barcelonaprocessen; (4) USA's projekt – demokratisering af „det bredere Mellemøsten“. Den mest realistiske forandringsstrategi er en indblanding udefra (jf. 3 og 4) styret af ønsket om at bidrage til forandring (fremfor at bidrage til den diktatoriske stabilitet).

„England [USA] har en dobbelt mission at udfylde i Indien [Irak]: en ødelæggende og en skabende: tilintetgørelse af det gamle asiatiske samfund og skabelse af det materielle grundlag for et vestligt samfund i Asien [det bredere Mellemøsten]“
(Karl Marx, *The New York Daily Tribune*, 8. august 1853).

Den ufattelige hændelse 11. september havde og har stadig enorme konsekvenser i Mellemøsten. Nogle kommentatorer kalder denne nye æra transformativ (Kelly, 2003). Nærværende artikel har tre hovedpunkter:

1. Behovet for forandring er begrundet i det faktum, at Mellemøsten er og bliver den mest statiske region i verden.
2. At bevare den „stabilitet“, der gjaldt før 11. september, udgør en kæmpe trussel mod verdens sikkerhed.
3. Der skal støtte udefra til at sætte demokratiseringsprocessen i gang i Mellemøsten.

Hvad består problemet i?

En fejlslagen nation med farlig stagnation

Mellemøsten er verdens mest statiske region. Siden den islamiske revolution i Iran i 1979 og indtil Saddams regime faldt i 2003 er der ikke sket væsentlige forandringer i regionen.

Er „statisk“ identisk med „stabil“? Man kan tale om to slags stabilitet: mekanisk og dynamisk. Det første henviser til *diktatorisk stabilitet*, det andet til

demokratisk stabilitet. Rawls taler om „stabilitet som en magtbalance“ og „stabilitet af rigtige grunde“ (Rawls, 1999: 44-45). Diktatorisk stabilitet anvendes om en situation, hvor orden etableres via magt, terror og systematisk intimidering, og hvor der ikke er nogen væsentlig fri opbakning blandt befolkningen. På grund af fraværet af fri opbakning i befolkningen og ægte demokratisk kontrol med politiske beslutninger fører denne type stabilitet til en vilkårlig udenrigspolitik. Store spørgsmål om fx krig og fred, samarbejde og konflikt bliver afgjort enten af en enkelt person eller af en lille, ikke-valgt gruppe. Diktatorisk stabilitet virker robust på overfladen, men er i virkeligheden meget skrøbelig. Da den diktatoriske konstruktion ikke giver plads til pluralitet, er dens modstandsdygtighed over for politiske strømninger ekstremt begrænset, og risikoen for, at hele konstruktionen kollapser, er altid til stede. Da ansvaret for politiske beslutninger forbliver skjult og uanfægteligt, indebærer diktatorisk stabilitet udpræget uansvarlighed.

Demokratisk stabilitet henviser til en situation, hvor orden er baseret på befolkningens fri deltagelse i den politiske proces. Udenrigspolitiske beslutninger tages efter grundige drøftelser blandt de ansvarlige og de valgte myndigheder. Under demokratisk stabilitet er den politiske fleksibilitet høj, og hele konstruktionen spiller løbende sammen med rivaliserende kræfter. Demokratisk stabilitet virker skrøbelig på overfladen, men er i virkeligheden en robust konstruktion, der er i stand til at reagere klogt og hensigtsmæssigt på interne og eksterne chok. Demokratisk stabilitet er en ansvarlig orden, der kræver gennemsigthed.

Mellemøstens stabilitet før 11. september var mekanisk og diktatorisk. Indtil 11. september var situationen stort set tålelig for USA og andre vestlige lande. Stabiliteten var også til deres fordel. Som præsident George W. Bush sagde: „I årtier har frie lande tolereret repression i Mellemøsten for stabilitetsens skyld. I praksis har denne holdning ført til begrænset stabilitet og stor undertrykkelse. Så jeg har ændret den politik“ (Bush, 2004). Det dramatiske skift i amerikansk politik skyldes de tragiske begivenheder 11. september, som indtraf efter to årtier, hvor amerikanske og vestlige borgere, ambassader og installationer havde været terrormål i Teheran, Beirut, Paris, Nairobi, Dar al-Salaam, Luxor, Cairo og mange andre steder verden over (Argentina, Indonesien, Filippinerne osv.).

Derfor har 11. september (2001) samme betydning for Mellemøsten, som 11. september (1989) havde for de østeuropæiske lande. Men de to vigtige begivenheder adskiller sig på et væsentligt punkt: Den diktatoriske stabilitet, der herskede i Østeuropa, var påtvunget af Sovjetunionen. Som en afhængig region udgjorde de østeuropæiske lande ikke nogen selvstændig trussel mod de vesteuropæiske lande eller mod USA; den reelle trussel kom fra Sovjetunionen. I den periode havde NATO kun én modstander og samtalepartner: Moskva.

Situationen er helt anderledes i Mellemøsten. Der findes ingen supermagt af Sovjetunionens format, der selv kan tage store beslutninger om regional og global sikkerhed. Og i stedet for én samtalepartner, er der utallige fjender. Hele regionen er opdelt i små og store stater; alle er udemokratiske og mangler sammenhængende politiske konstruktioner. De regionale sammenslutninger, fx Den Arabiske Liga eller Gulf Cooperation Council (GCC), er langt fra enhedsskabende institutioner. Manglen på centraliserede institutioner eller en magtfuld stat i regionen hindrer alle forsøg på kompromiser, aftaler eller politiske åbninger, der kunne sikre varig stabilitet. Der er to interdependente faktorer, der gør politisk forandring i Mellemøsten presserende: den langvarige politiske stagnation på den ene side, og den trussel, som denne udgør mod fred og stabilitet i verden på den anden side.

Man kan spørge, hvorfor det præcis er Mellemøsten og den muslimske verden som sådan, der truer verdens sikkerhed, mens andre dele af verden, især Afrika (fx Rwanda og Burundi), er i langt større krise end Mellemøsten. Men den barske virkelighed er, at den afrikanske tragedie holder sig inden for Afrikas grænser og ikke påvirker andre dele af verden.

Desuden har Mellemøsten over de sidste tre årtier været (og er stadig) verdens største producent og eksportør af *olie, terrorisme og emigration*: Den muslimske verden råder over verdens største oliereserver; størstedelen af de alvorlige terroraktioner, der finder sted rundt omkring i verden, udføres af personer, der kalder sig selv muslimer; flertallet af verdens emigranter er muslimer. Tilsammen udgør disse tre elementer det, vi kan kalde den *islamske triade*. I denne situation er det ikke acceptabelt at tillade en gruppe autokrater at undertrykke deres egen befolkning, at overtræde de grundlæggende menneskerettigheder og at producere global terrorisme. For at retfærdiggøre deres handlinger påkalder nogle af disse autokrater sig islam, stammetilhørsforhold, nationale værdier og særegenheder (*islamokrati*). Men det er dybt kritisabelt, at alle disse værdier og særegenheder altid tolkes til fordel for repression og vilkårlig magtudøvelse, aldrig i retning af frihed og politisk pluralitet. Stening, afhugning af hænder, fødder og ører, tortur og terrorisme hører ikke til i menneskehedens kultur i det 21. århundrede. Andre autokrater i regionen benytter islamisternes trusler som undskyldning for deres undertrykkende politik. Men det er et falsk argument, da det jo netop er disse regimers karakter, der producerer islamismen.

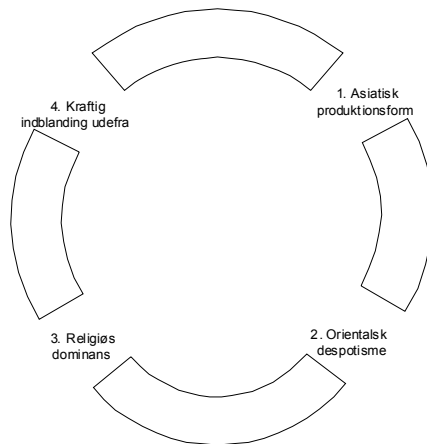
Som beskrevet i the Arab Human Development Reports (2002-2005) har alle arabiske lande underskud på tre afgørende konti på trods af indbyrdes forskelle: frihed, kvinders deltagelse, viden.

Årsager

Stagnationens strukturelle rødder

Mellemøstens særegenhed forstærkes af regionens kompleksitet, som især skyldes, at der i Mellemøsten, til forskel fra andre regioner, ikke bare er en eller to faktorer, der blokerer fremskridt, men flere tæt indbyrdes relaterede faktorer. Det gør det svært at identificere „årsagen“ og adskille den fra „virkningen“. Er imperialismen og konstant indblanding udefra årsagen til tilbagestående, eller er det lige omvendt? Udgør islam en forhindring for politisk modernisering, eller er der andre hindringer? For at forstå situationen i Mellemøsten må de mange faktorer reduceres til et mere overskueligt antal: (1) en asiatisk produktionsform (eller ikke-produktion) og fortsat rentierøkonomi; (2) orientalsk despotisme; (3) religiøs obskurantisme; (4) stærk indblanding udefra. Se figur 1.

Figur 1. Stagnationens cirkel

Historisk set er de fire elementer selvforstærkende og udgør en lukket, ond cirkel. Mellemøsten har derfor ikke oplevet en kvalitativ forandring i form af en overgang fra en tidligere fase til en ny fase. Groft sagt er mellemøstlige samfund underlagt en synkronisk orden (den statiske model) i modsætning til den diakroniske orden (den dynamiske model).

Rentierøkonomien

I en rentierøkonomi er rentesituationen dominerende; en rentierøkonomi er afhængig af indtægter i form af substantielle renter udefra; få er involveret i skabelsen af denne rente (rigdom); flertallet er kun involveret i distribution

eller udnyttelse. Når meget få er involveret, bliver regeringen i en rentierstat den største modtager af rente udefra (Mahdavy, 1970: 428; Beblawi og Luciani, 1987: 51-52).

I sin veldokumenterede undersøgelse „Does Oil Hinder Democracy?“ viser Michael L. Ross (2001), at mere end halvdelen af regeringens indtægter i Saudi Arabien, Bahrain, De Forenede Arabiske Emirater, Oman, Kuwait, Qatar og Libyen til tider er kommet fra salg af olie. Regeringerne i Jordan, Syrien og Ægypten tjener store summer på olieledninger, transitskatter og passage gennem Suez Kanalen.

Gæstearbejdere fra Ægypten, Yemen, Syrien, Libanon, Tunesien, Algeriet og Marokko, der arbejder i andre lande, og som sender penge hjem, har været en vigtig kilde til fremmed valuta i deres hjemlande, selvom disse indtægter (*remisser*) i hvert fald i første omgang går til private aktører og ikke til staten. Den bistand, som Israel, Ægypten og Jordan modtager fra udlandet, kan også ses som en slags økonomisk rente (Ross, 2001: 309).

Ross har undersøgt den påståede forbindelse mellem olieeksport og autoritært styre, der følger af de tre kausale mekanismer: (1) rentier-effekten, (2) repressionseffekten og (3) moderniseringseffekten. Med henvisning til Beblawi og Luciani (1987) siger Ross, at rentier-effekten sker „gennem det der kan kaldes en ‘beskatningseffekt’. Det antyder, at når regeringer opnår tilstrækkelige indtægter på oliesalg, vil de være tilbøjelige til at lette skattetrykket eller slet ikke beskatte deres befolkninger, som på deres side så vil være mindre tilbøjelige til at kræve ansvarlighed fra – og repræsentation i – deres regering“ (Ross, 2001: 332). Repressionseffekten er den anden kausale mekanisme, der omdanner en „rentierstat“ til en „enevældig rentierstat“. Årsagen til denne forandring udspringer fra repressionens magt. Der er ingen tvivl om, at „borgere i ressourcestærke stater måske ønsker demokrati lige så meget som borgere andre steder, men ressourcerigdom kan give deres regeringer mulighed for at bruge mere på intern sikkerhed og dermed blokere befolkningens demokratiske ambitioner“ (Ross, 2001: 335). Den tredje og sidste forklaring stammer fra moderniseringsteorien. Spørgsmålet er, om forbindelsen mellem udvikling og demokrati skyldes rigdom *per se*. Svaret er negativt. I modsat fald, altså hvis demokrati udelukkende var et resultat af rigdom, så skulle Kuwait og Libyen være demokratiske foregangslande, og det er jo ikke tilfældet. Ross mener, at effekten af rentier-repression og moderniseringseffekten stort set er komplementære i forhold til at holde befolkningen politisk demobiliseret. Alle tre forklaringer og kombinationer af de tre kan være gyldige samtidig (Ross, 2001: 337).

Ross' konklusioner bekræfter, at olie skader demokratiet og fremmer autoritarisme. Olie er mere skadeligt for demokratiet i fattige end i rige lande. Vi antager, at Ross med „rige stater“ mener „produktive stater“ eller i det mind-

ste stater, hvor velstand overvejende er baseret på ikke-rentierproduktion. For øvrigt er oliens skadelige indflydelse ikke begrænset til Mellemøsten. Olierigdom har sandsynligvis gjort demokratisering sværere i stater som Indonesien, Malaysia, Mexico og Nigeria. (Ross, 2001: 356-358).

Tesen om orientalsk despotisme

Orientalisk despotisme er måske den ældste tese om den specielle situation i den region, vi i dag kalder Mellemøsten. Den er før blevet fremført af Aristoteles, Machiavelli og Montesquieu. Karl Marx lavede en tæt kobling mellem rentierøkonomien og orientalsk despotisme. Den mest berømte teoretiker på området er og bliver dog Karl Wittfogel, som påstår, at orientalsk despotisme udspringer af de specielle hydrauliske forhold (dvs. adgang til og kontrol over vand) i orientalske samfund (Wittfogel, 1957).

Orientalisk despotisme er ikke en ensartet konstruktion; i sidste århundrede har vi set følgende former i Mellemøsten: monarkisk (Jordan og Marokko), stammebaseret (Saudi Arabien, Kuwait og andre emirater), religiøs (Iran og Afghanistan under Taliban) og militær (Algeriet, Ægypten, Libyen, Pakistan, Tunesien, Syrien og Yemen).

Den religiøse mentalitets og adfærds hegemoni

Religioner forandrer sig ikke nødvendigvis af sig selv; det er snarere sådan, at visse aspekter i religionen forandres under tidens pres. Tiden er ligesom en flod, der former stenen langsomt, tålmodigt og støt. Men hvad sker der, hvis floden holder op med at være en flod og bliver til en sø af stillestående vand? Dette kunne være et billede på det, der er sket i Mellemøsten, hvor tiden ikke har forandret sociale, politiske og mentale referencerammer væsentligt. Mens jødedom og kristendom er blevet marginaliseret i Mellemøsten, har islam indtaget positionen som dominerende religion. Derfor synes det mere hensigtsmæssigt at fokusere på islam end på de to andre. Selvom „islam“ er et komplekst og mangesidet fænomen, er der dog en generel tendens til, at denne religion kraftigt modsætter sig modernisering.

I den islamiske verden har religiøs tænkning stadig et fast greb i samfundet. Da religiøs tænkning per definition er baseret på *tro* og på *det hellige*, kan den ikke kritiseres, og det kan de hellige personer, symboler og bøger heller ikke. Ethvert forsøg på kritik vil blive opfattet som en fornærmelse og vil blive straffet hårdt. Koranen er ikke bare hellig; den er også det sidste ord. Mohammed er ikke bare en stor profet; han er også den sidste profet – og ifølge muslimsk tradition forbød han *bid'a*, fornyelse. Når man først har fastslået dette princip, er der ikke megen plads til nye ideer eller til refleksion, kritik eller tvivl i det hele taget. Konsekvensen er, at *religiøs tænkning* ikke er specielt gæstfri over for filosofiske spekulationer og kritisk tænkning. Islams historie viser, at forsøg på

at rationalisere det islamiske credo har slået gruelig fejl. I starten af det niende århundrede f.Kr. forsøgte en gruppe muslimske tænkere at introducere fornuften i den islamiske kultur. De kaldte sig selv (eller andre kaldte dem) *Mu'tazala*, hvilket bogstaveligt betyder *isolationister* eller *marginaliserede* (Van Ess, 1984; Lambton, 1981). Selve navnet *Mu'tazala* viser i sig selv, hvor ringe en plads fri fornuft har i islamisk kultur. De muslimske rationalisters fiasko bekræfter muslimske samfunds ugæstfrihed over for rationel og selvstændig tankevirksomhed. Samtidig ved vi, at længe før den europæiske renaissance havde muslimer adgang til den græske filosofiske idearv; muslimer oversatte græske bøger til arabisk og byggede dermed bro mellem det klassiske Grækenland og fremtidens Europa.

Den generelle stagnation i den islamiske civilisation startede med en stærk islamisk dogmatisme i det 12. århundrede, hvis mål var at udrydde *filosofi* som disciplin. I spidsen for denne bevægelse stod teologer som Al-Ghazâli (1058-1119) og Ibn Taymiyya (1263-1328). Dogmatismens fremgang satte en stopper for de tolerante, integrative, kosmopolitiske og dynamiske strømninger, der dominerede i guldalderen.

Det er også bemærkelsesværdigt, at begrebet *frihed* næsten ikke debateres i islamisk tradition og kultur. I stedet er retfærdighedsbegrebet (*'adl/adâla*) nøgleordet i islam. For eksempel var den forfatningsmæssige revolution i Iran i begyndelsen af det 20. århundrede en revolution for *retfærdighed* mere end for frihed. De revolutionære ville etablere et *Retfærdighedens Hus* (*'Adâlat Khâneh*), hvilket senere blev til det iranske parlament (*Majlis*). Den symbolske inskription over indgangen til det gamle parlament bestod af to ord: *'Adl-e Mozaffar* (Mozaffars [al-din Shah] retfærdighed) – ham, som gav tilladelse til opførslen af *Retfærdighedens Hus*. Alt peger på, at muslimerne lånte ideen om frihed fra Vesten. De brugte det ofte til at forlange frigørelse fra fremmed herredømme (*tabrir* på arabisk og tyrkisk; *âzâdi* på persisk), men ikke politisk frihed i samfundet. Som eksempler på grupper, der har opnået „frihed“ fra fremmed herredømme kan vi nævne FLN (Front de la Libération Nationale) i Algeriet, PLO (Palestine Liberation Organization) og MLI (Movement of *Liberty* in Iran; *Nehzat-e Azâdi-Iran*). Grundlæggeren af MLI, Mehdi Bazargan, Khomeinis første premierminister, brugte ordet *frihed* i organisationens titel, men det var egentlig *frigørelse*, som han havde i tankerne. Han var dybt imponeret af Indiens uafhængighedsbevægelse, og især af Mawlana Abul-Kalam Azâds beskrivelser af den succesfulde antikolonimagtsbevægelse i Indien.

I muslimske samfund betyder retfærdighed groft oversat „at undgå overdreven uretfærdighed“. Det er et spørgsmål om at udøve negativ retfærdighed, hvilket vil sige at sikre lindring ved at eliminere eller i det mindste reducere undertrykkelse. Envidere er retfærdighed ikke organisk forbundet med frihed. I islamisk filosofi prioriteres *retfærdighed* altid højere end *frihed*. Gud er

retfærdig, så De Troendes Prins må altså også være retfærdig i sin respekt for Guds Lov og sin måde at inkludere alle uden at diskriminere. Der er bare ét problem: Guds Lov – kodificeret i Koranen og i *shari'a* – er i sig selv diskriminerende („muslimer“ vs. „ikke-muslimer“, „mænd“ vs. „kvinder“ osv.).

Igennem islams historie har muslimske tænkere, sekter og bevægelser forsøgt at indføre *Ijtihād*, som tillod en mere fleksibel fortolkning af religionen, men allerede i det 12. århundrede blev „døren til intellektuelt ræsonnement“/ *Bâbul-Ijtihād* lukket og gradvis erstattet med *Fatwa* leveret af religiøse autoriteter, ofte mod moderniteten og ytringsfrihed (Mozaffari, 1998). Resultatet er den stagnation og frustration, der er opsummeret i A. Medebes udtryk „islams sygdom“ (Medeb, 2003). Allerede i 1960'erne var nogle forskere begyndt at diskutere, om islam og modernitet var i modstrid med hinanden, og om islam var en hindring for fremskridt eller en fordel (Rodinson, 1966; Fish, 2002). Steven Fish's imponerende empiriske undersøgelse om forbindelserne mellem islam og autoritarisme konkluderer, at på nuværende tidspunkt „viser resultaterne, at muslimske lande er betydelig mere autoritære end ikke-muslimske samfund“ (Fish, 2002). Hans undersøgelse bekræfter, at islam ikke har bidraget positivt til velstand, fremskridt og demokratisering af muslimske samfund. Generelt forklarer muslimer imidlertid deres dårlige situation med eksterne faktorer og mere specifikt med vestlig indblanden.

Konstant indblanden udefra

Mellemøsten er en svag region. En svag region er ikke selv bærende og er derfor ekstremt følsom over for indtrængen udefra. Udefrakommende behov, krav og ambitioner bestemmer såvel den regionale orden som modifikationer af denne orden. En svag region har derfor begrænsede valgmuligheder.

To faktorer, der i andre regioner helt sikkert ville blive regnet blandt de mest positive elementer og kilder til styrke, nemlig *strategisk position* og *olie- og gasrigdom*, er i Mellemøsten kilder til svaghed og underkastelse.

Siden oldtiden har denne region udgjort en vigtig strategisk passage. Aleksander den Store, Genghis Khan og britiske, russiske og franske kolonimagter er blot nogle af de aktører, som har søgt at opnå indflydelse i regionen. Da USA senere meldte sig som global magtfaktor, blev Mellemøsten en strategisk konfrontationszone mellem USA og Sovjetunionen. Efter det sovjetiske kollaps mistede Mellemøsten den funktion, men beholdt sin strategiske betydning, da verdens rigeste energikilder ligger i regionen.

Fremmede magters indblanden kan opdeles i *koloni- og imperietiden*. Kolonitiden, som var den længste, henviser til det europæiske koloniherrådeme, der startede i det 16. århundrede og sluttede med det britiske militærs tilbagetrækning fra den Persiske Golf i 1971. Koloniherrådet blev erstattet af imperiemagten, hvor Mellemøsten blev en konfrontationszone for USA og

Sovjetunionen. Stedfortræderkrigen og den ideologiske kamp sluttede med Sovjetunionens sammenbrud i 1989, og USA stod nu som eneste supermagt. Normalt finder eksterne påvirkninger sted på *aktør*niveau. Men i lyset af eksterne aktørers enorme indflydelse på den strukturelle opbygning af denne region, vil vi betragte dem som en del af strukturerne.

Imperiemagtens udvikling kan opdeles i tre faser: første fase fra 1953 til 1990, anden fase fra 1990 til 2001 og tredje fase fra 11. september 2001 og frem.

Under den Kolde Krig var „imperiemagten“ USA's egentlige mål at holde Mellemøsten ude af den kommunistiske zone gennem *stabilitet* (Olsen, 1994) i regionen. Efter Sovjetunionens sammenbrud gik politikken overvejende ud på at støtte pro-vestlige regionale aktører og samtidig køre en dobbelt inddæmningspolitik mod Saddam Husseins Irak og Irans Islamiske Republik.

Den tredje periode efter 11. september er præget af USA's dybe engagement i demokratiseringen af regionen. Vi ser også en betydelig kløft mellem USA på den ene side og det „Gamle Europa“ på den anden.

Historisk set har Europa udviklet en meget sofistikeret diskurs om *frihed*, men ikke noget tilsvarende om *frigørelse*. Forklaringen kan være, at Europa aldrig er blevet koloniseret af ikke-europæiske magter. I århundreder har Europa været kolonimagt og aldrig koloni. Derfor kæmpede europæerne med succes mod *despotisme* på deres eget kontinent. De konstruerede en velformuleret, elegant og genial diskurs ... om *frihed*; ikke om *frigørelse*. Det er måske en grund til, at ingen ikke-europæiske lande nogensinde er blevet befriet eller demokratiseret af europæere. Amerikanerne kæmpede derimod for frigørelse fra europæisk herredømme.

Kort sagt er fraværet af „frigørelse“ i den europæiske diskurs delvis ansvarlig for europæisk udenrigspolitikks overordnede karakter. Generelt er europæere mere fleksible i deres relationer med omverdenen end amerikanerne. For europæerne er „dialog“ – konstruktiv eller kritisk – et *grundlæggende begreb*, der er uafhængigt af parternes identitet og karakter. For amerikanerne er dialog et diplomatisk *instrument* og ikke et *princip*. Endelig har den ulige magtfordeling mellem Europa og USA gjort indbyrdes begrebsmæssige forskelle mere håndgribelige og mere synlige.

Løsninger

Forandringsprojekter

Siden slutningen af det 19. århundrede har Mellemøsten været underkastet flere moderniseringsprojekter uden håndgribelig success. For klarhedens skyld præsenteres disse projekter i fire kategorier. De to første, *islâb* og *sekulær modernisering*, betegnes som interne projekter, da de udspringer i den islamiske verden. De to sidste betegnes som eksterne projekter, da de er iværksat af EU og USA.

Islâh

Islâh, som bogstaveligt betyder „korrektion“, og som normalt oversættes med „reform“, henviser til en „reform af muslimske samfund uden demokratisering“. Denne strømning, der startede i det 19. århundrede på foranledning af prominente muslimske personligheder som Tahtâwi (1801-1873), Khayr al-Din (1810-1889), Kawakibi (1848-1902), Muhammad Abduh (1849-1905) og Jamal al-Din al-Afghani (1839-1897), videreføres i vor tid af iranske „reformister/*Islâhtalabân*“ og „national-islamister/*Melli-Mazbabi-ha*’. Disse tænkere søger at forene åbenbaring og fornuft, religiøs overbevisning og indførelse af visse europæiske institutioner. Umiddelbart lyder det som et fornuftigt projekt og virker som den bedste måde at modernisere muslimske samfund på. Men virkeligheden ser anderledes ud. Som Sadiki siger: „I udførelsen af deres projekt finder islâhister ud af, at de er splittet mellem *taqlid* (imitation af muslimske præster) og *tajdid* (fornyelse); mellem *asâlâb* (autencitet) og *hadâthbah* (modernitet); og mellem *islâh* (reform) og *dimuqrâtiyyah* (demokrati)“ (Sadiki, 2004: 218). I det islâhистiske projekt indtager islam en hegemonisk position med islam som både udgangspunkt og endestation. Det endelige mål er snarere (ægte) islamisering end demokratisering af samfundet. På trods af dets lange levetid har projektet ikke ført til konkrete resultater. Tværtimod er det ofte blevet overtaget af islamister.

Sekulær modernisering

I modsætning til „reform uden demokrati“ består det sekulære projekt (socialistisk og liberalt) af „modernisering uden demokrati“ (Tehrani, 2003). Projektet startede med Mustapha Atatürk og fortsatte under mange forskellige ledere og regeringer i Mellemøsten, fx Pahlavi-dynastiet i Iran, Ba’thist-regimer i Syrien og Irak, Abdel-Nasser og hans disciple i Ægypten og Nordafrika. En hurtig vurdering af projektets resultat viser en blanding af relativ succes og kæmpe fiasko, med Tyrkiet som eksempel på relativ succes og Iran som eksempel på klar fiasko. Lektien er, at modernisering uden folkelig deltagelse er et meget risikabelt foretagende: Civilsamfundet går til grunde eller bliver i hvert fald drastisk begrænset; paradoksalt nok forstærker det desuden religiøse og anti-modernistiske kræfter, som gradvis kommer til at udgøre et stærkt alternativ til det styrende regime (fx Algeriet i 1990’erne og Iran i 1970’erne).

Det europæiske projekt: Barcelonaprocessen

Barcelonaprocessen, som blev lanceret med Barcelona-erklæringen i november 1995, udsprang af EU’s nye fokus på middelhavsregionen, som blev anset for at være kilde til potentielle sikkerhedstrusler efter den Kolde Krigs afslutning.

Erklæringen proklamerer et Euro-Middelhavspartnerskab baseret på tre

grundpiller: (1) samarbejde om politik og sikkerhed; (2) økonomisk og finansielt samarbejde; (3) samarbejde inden for sociale, kulturelle og menneskelige anliggender. Det overordnede mål er at fremme *fred, stabilitet og velstand* i Euro-Middelhavsregionen, idet politiske, økonomiske og sociale spørgsmål opfattes som *felles udfordringer*. Metoden er at styrke demokrati og respekt for menneskerettigheder, at fremme en bæredygtig økonomi og social udvikling, at bekæmpe arbejdsløshed og fremme en større forståelse mellem kulturerne. Som Malmvig påpeger, minder dette om en „blød“ opfattelse af sikkerhed, hvor EU ser de skrøbelige politiske og økonomiske strukturer i middelhavslandene som en trussel mod fred, stabilitet og velstand (Malmvig, 2004: 4).

Hvad kan vi lære af Barcelonaprocessen? Europæernes gode intentioner med hensyn til at forbedre den økonomiske, sociale og politiske situation i Middelhavsregionen kan ikke drages i tvivl. Imidlertid satte processen ikke en stopper for islamisternes spektakulære fremgang i hverken Mellemøsten eller Europa. I Mellemøsten var der en stigning i vold og terroraktioner også før 11. september, og mange af de terrorister, der angreb New York og Washington DC, brugte europæiske lande som base. „Dialogens logik“ ser smuk ud på papiret og er et spændende tema i en tale. Men ud over den nødvendige dialog kræver et effektivt reformprojekt også fornyet energi og kreativitet, såvel som troværdig og sammenhængende politisk vilje. Det mangler Barcelonaerklæringen og EU's udenrigsrelationer generelt. Erfaringsmæssigt ved vi, at „dialog“ kan være effektivt, hvis det bakkes op af troværdig politisk vilje og militær styrke.

USA's projekt: demokratisering af „det bredere Mellemøsten“

Før vi ser nærmere på det amerikanske projekt, er det på sin plads med en kort bemærkning om „demokratisering“ generelt.

Demokratisering

Historisk set er demokratisering en smertefuld og voldelig proces, som typisk udspringer fra et samfunds indre. Nogle gange aktiveres processen af eksterne stimuli. Krig er og bliver den stærkeste drivkraft. Vi kan skelne mellem fem typer demokratisering: (1) revolution, (2) krig, (3) statskup, (4) blød overgang og (5) kloning.

Det bedste eksempel på demokratisering via revolution er selvfølgelig den franske revolution i 1789, som især er kendetegnet ved dens autonomi og fraværet af udefrakommende stimuli.

Krige mod kolonimagter har altid været en stærk motivation for demokratisering, med den amerikanske frihedskrig i 1776 som et klassisk eksempel. Indiens uafhængighed (1947) kan klassificeres i samme kategori. Apartheid-systemets afskaffelse i Sydafrika er dobbeltsidet, da den både var resultatet af

en anti-kolonialistisk kamp og også kan betegnes som en relativt blød overgang.

Krig kan altså også være en afgørende faktor for demokratisering. De klassiske eksempler er Tyskland, Italien og Japan i perioden efter Anden Verdenskrig, hvor demokratiseringen i alle tre lande var en konsekvens af krigsnederlag. Den tredje kategori er demokratisering via statskup, og her er Portugal et godt eksempel: I 1974 blev Marcelo Caetanos despotiske styre væltet af et militærkup udført af general Spínola og hans officerer.

Blød overgang betyder fredelig demokratisering, og her er den spanske model nok det bedste eksempel. Da Franco døde i 1975, spillede Kong Juan Carlos en stor rolle i konsolideringen af demokrati i Spanien. Demokratiseringsprocessen i de østeuropæiske lande efter 1989 (Fløjlsrevolutionerne) hører også til i den (næsten) ikke-voldelige demokratiseringsmodel. Georgiens „rose-revolution“ i november 2003, som på fredelig vis bragte præsident Shevardnadzes regime til ende, er det seneste eksempel på en blød demokratisk revolution.

Den femte og sidste type demokratisering er det, man kan kalde imitation eller kloning, og det har fundet sted i lande som Australien, Canada og New Zealand. Alle tre lande er tidligere britiske kolonier og hører stadig formelt under den britiske krone.

Eksemplerne viser, at demokratiseringsprocessen kan skubbes fremad eller afbrydes af indblanden udefra. Selvsagt er det erklærede mål i USA's projekt at fremme demokratiseringsprocessen: en „chokbehandling“ (Kawwas, 2004). Det amerikanske projekt udspringer af en evaluering af den generelle situation i regionen, som på grund af den diktatoriske stagnation reproducerer despotisme og global terrorisme. Amerikanerne er kommet frem til to vigtige konklusioner: For det første, at terrorismens rødder ligger i Mellemøsten, og at hele regionen skal forandres grundlæggende. For det andet, at forandringen skal skabe demokratiske vilkår for mellemøstlige samfund. Projektet drejer sig om tre akser: (1) fremme af demokratisk og god regeringsførelse; (2) opbygning af et videnssamfund; og (3) større økonomiske muligheder.

Bush-regeringens beslutning om at indføre radikale ændringer i Mellemøsten er revolutionær og meget idealistisk. Det meget klare budskab til regionens ledere er groft sagt: „Lav om på jeres opførsel eller vær klar til at blive styrtet før eller senere ... af os“. For at nå deres mål bruger amerikanerne *dialogens logik* og *magtens logik* skiftevis eller kombineret. Nogle amerikanske intellektuelle kalder strategien „ny-jacobinisme“, „ny-demokratisme“, „ny-universalisme“ osv. (Ryn, 2003).

Ud over stærk juridisk kritik af invasionen af Irak er demokratiseringsprojektet genstand for voldsom kritik fra mange andre sider. Professor Amitai Etzioni kalder Bush-regeringens planer en „amerikansk fantasi“ (*Herald Tribune*, 05.03.2004). Den Arabiske Liga kalder den en uacceptabel fremmed in-

tervention. Ægyptens præsident Mubarak advarede mod en „politisk rystelse“ og en „tornado af vold og anarki“, hvis „demokrati og frihed med et slag bliver tvunget ned over folk, der ikke er klar“ (*Le Monde*, 20.04.2004). Sadiki, en mellemøstlig intellektuel, søger forklaringen på det amerikanske projekt i en kombination af politisk og økonomisk merkantilisme:

„... en del af svaret ligger i troen på, at demokratier af natur er pro-amerikanske, og i tilskyndelsen til at oprette forretningsforbindelser mellem private amerikanske firmaer og den begyndende private sektor i lande, hvor demokratiet bliver promoveret“ (Sadiki, 2004: 342).

Konklusion: forandringens nødvendighed og modalitet

I den første del af artiklen beskrev vi den langvarige stagnation og generelle tilbageståendehed, der hersker i Mellemøsten. I anden del analyserede vi tilbageståendeheden og stagnationen og viste, at Mellemøsten er en region med specielle karaktertræk, som ikke kan reduceres til simple konsekvenser af international politik. De fire selvforstærkende faktorer (rentier-økonomi, orientalsk despotisme, dominansen af religiøs tænkning og konstant indgriben udefra) er så tæt forbundne, at selvstændigt og internt pres hen imod et *brud* virker højest usandsynligt og næsten umuligt. Forventer vi, at orientalske despoter frivilligt går med til strukturelle ændringer af deres egne samfund og dermed baner vejen for deres egen undergang? Forventer vi, at rentier-økonomien, som er hovedkilden til politisk magt i denne region, mirakuløst og automatisk skifter karakter og bliver produktiv? Det vil ligeledes være illusorisk at tro, at religiøs mentalitet kan vige pladsen for kritisk tænkning uden hjælp. Derfor er den eneste måde at fremprovokere et brud og skubbe disse samfund fremad med kraftig påvirkning udefra. Denne tese kan selvfølgelig kritiseres, men det kræver, at man kommer med en realistisk alternativ løsning. Så vidt vides, findes en sådan alternativ løsning ikke på nuværende tidspunkt. De, der kritiserer nødvendigheden af *venligtsindede* indgreb udefra, påberåber sig nødvendigheden af en selvstændig intern forandringsdynamik. Spørgsmålet er: Hvorfor har denne dynamik endnu ikke vist sig? Svaret er altid det samme: på grund af indgreb udefra. Men som nævnt har den højeste prioritet for disse indgreb tidligere været at sikre „stabilitet“ og ikke at fremme demokrati. Efter 11. september skiftede denne politik, fordi „stabilitet“ (i hvert fald for amerikanerne) fik en ny betydning præcis på grund af 11. september. Desuden kan ansvaret for stagnation ikke udelukkende tillægges eksterne aktører. Regimer som Saudi Arabien, Iran, Syrien og Irak under Saddam er af natur anti-demokratiske, uafhængigt af eksterne faktorer.

Ifølge det centrale argument i denne undersøgelse er amerikanernes reelle og dybe engagement i det bredere Mellemøsten hovedsagelig motiveret af en

revurdering af egne strategiske interesser. 11. september ændrede deres verdensopfattelse radikalt; deres syn på „sikkerhed“ og på deres eget image og rolle i verden. Den amerikanske intervention i det bredere Mellemøsten har allerede ændret den politiske dagsorden i Mellemøsten. Udtryk som „reform“, „demokrati“, „valg“, „civilsamfund“, „menneskerettigheder“, „kvinders deltagelse“, „konvent“ og „civil ulydighed“ er nu en daglig del af ordforrådet i regionen. For første gang i historien er et lokalvalg arrangeret i Saudi Arabien; der har været afholdt valg i Kuwait, Bahrain og Qatar; valg i Afganistan og Irak fandt sted i oktober 2004 og januar 2005. Det er ikke realistisk at forvente, at lande som Afganistan og Irak skulle blive mere demokratiske end Rusland under præsident Putin inden for fem til ti år. Men en ny proces er sat i gang. Det er et gigantisk socialt eksperiment. Dets succes såvel som mulige fiasko vil få en enorm indflydelse på Mellemøstens fremtid og på USA's rolle i fremtiden. Sagt med andre ord afhænger verdens skæbne i høj grad af dette spørgsmål.

Litteratur

- (The) Arab Human Development Report (AHDR) (2002 and 2003). *United Nations Development Programme*, New York: Regional Bureau for Arab States.
- Aristotle (1994). *Politic*, Malta: Cambridge University Press.
- Barcelona Declaration* of 27-28/11 1995. Available at http://europa.eu.int/comm/external_relations/euromed/bd.htm
- Beblawi, Hazem and Giacomo Luciani (1987). *The Rentier State*, London: Croom.
- Bush, President George W. (2004). *Remarks by the President at the United States Air Force Academy*, 2 June.
- Fish, Stephen (2002). „Islam and Authoritarianism“, *World Politics*, Vol. 55, pp. 4-37.
- Kawwas, Mohamad (2004). „The Greater Middle East: Treatment by Schok“, *Al-Hayat*, February 2.
- Kelly, Michael (2003). „A Transformative Moment“, *The Atlantic Monthly*, June.
- Lambton, Ann K.S. (1981). *State and Government in Medieval Islam*, Oxford: Oxford University Press.
- Løkkegaard, Frede (1950). *Islamic Taxation in the Classic Period*, København: Branner og Korg.
- Machiavelli, Niccolo (1954). *The Prince/Ruler*, London: The Bodley Head (translated by Peter Rodd).
- Mahdavy, Hossein (1970). „Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: the Case of Iran“, pp. 428-467 in M.A. Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, London: Oxford University Press.
- Malmvig, Helle (2004). „Cooperation or Democratization? The EU's conflicting Mediterranean Security Discourses“, *DIIS Working Paper No. 2004/8*.
- Marx, Karl (1964). *Pre-Capitalist Economic Formations*, London: Lawrence & Wishart (translated by Jack Cohen).
- Marx, Karl (1973). „A Contribution to the Critique of Political Economy“ (Preface), reproduced in *Selected Works of Karl Marx and Frederick Engels*, Vol. 1. Moscow: Progress Publishers.

- Medeb, Abdelwahab (2003). *The Malady of Islam*, London: Basic Books
- Montesquieu, Charles de (1956). *De l'Esprit des Lois*, Paris: Gallimard.
- Mozaffari, Mehdi (1998). *FATWA: Violence and Discourtesy*, Aarhus: Aarhus University Press/Oxford: Alden Press.
- National Security Strategy (NSS) (2002). Washington, DC: The White House.
- Olsen, Gorm Rye (1994). „Africa and the Middle East in the New International System: Democracy, Aid and Security“, *Journal of Developing Societies*, Vol. 10, pp. 125-147.
- Rawls, John (1999). *The Law of Peoples*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rodinson, Maxime (1966). *Islam et Capitalisme*, Paris: Seuil.
- Ross, Michael L. (2001). „Does Oil Hinder Democracy?“, *World Politics*, pp. 325-361.
- Ryn, Claes G. (2003). „The Ideology of American Empire“, *Orbis*, Summer.
- Sadiki, Larbi (2004). *The Search for Arab Democracy*, New York: Columbia University Press.
- Taylor, George (1979). „Karl A. Wittfogel“, *International Encyclopaedia of Social Sciences*, Vol. 18, London: Collier.
- Tehrani, Majid (2003). „Disenchanted worlds: secularization and democratization in the Middle East“, Chapter 5 in Amin Saikal and Albrecht Schnabel (eds.), *Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges*, Tokyo: United Nations University Press.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2002 and 2003). *Arab Human Development Report*, New York.
- Van Ess, Joseph (1984). *Une lecture à rebours de l'Histoire du Mu'tazilisme*, Paris: Geutner.
- Wittfogel, Karl August (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven: Yale University Press.